

over waardegebondenheid

A.C. Zijderveld

Inleiding

In de debatten rond de zogenaamde waardevrijheid vallen twee punten steeds weer op: men interpreteert waardevrijheid zelden als waarderingstvrijheid en men spreekt nagenoeg in het geheel niet over waardegebondenheid. Een groot deel van de kritiek op de Weberse eis van waardevrijheid zou m.i. overbodig blijken te zijn, indien men beide punten niet over het hoofd zou zien, doch juist voortdurend op elkaar zou betrekken.

In de neo-kantiaanse, door Heinrich Rickert beïnvloede wetenschapsleer van Weber betekent waardevrijheid primair het volgende: voor de duur van het cultuurwetenschappelijk onderzoek (1) dient men zich te onthouden van normatieve, waarderende opmerkingen met betrekking tot het onderzoeksobject en diens waarden en normen. Voor de sociologie (waartoe wij ons hier zullen beperken) is deze eis belangrijk, omdat zowel de onderzoekende socioloog als zijn te onderzoeken object(en) behoren tot een betekeniswereld van waarden en normen op grond waarvan zij in staat zijn sociaal te handelen. De eis wordt nog dringender in een sociologisch onderzoek van Weberse signatuur. In deze sociologie immers willen we kennis verwerven van het sociale handelen voorzover het voortkomt uit een subjectief beleefde betekeniswereld ("subjektiv gemeinter Sinn"). Zou men als onderzoekend socioloog dit object overspoelen met normatieve waardeoordelen uit de eigen betekeniswereld dan zou men wellicht kennis verwerven aangaande de normatieve opvattingen (waarden en normen) van de onderzoekende socioloog, maar men zou weinig te weten komen over het handelen van de mensen die men pretendeerde te zullen onderzoeken. Met andere woorden, juist omdat zowel de onderzoekende socioloog als de door hem te onderzoeken objecten (de vanuit een "subjektiv gemeinter Sinn" interacterende mensen) waardegebonden zijn, dient de socioloog zich voor de duur van zijn onderzoek zoveel als mogelijk is te onthouden van waarderende oordelen met betrekking tot de te onderzoeken objecten en de daarmee verbonden betekenissen, waarden en normen. Indien hij zichzelf deze restrictie niet zou opleggen (2), zou hij uitspraken doen die meer over zijn eigen "subjektiv gemeinter Sinn" dan over die van de te onderzoeken objecten zouden zeggen. Worden zij daarenboven nog als wetenschappelijke uitspraken gepresenteerd, dan worden zij in een cultuur waarin de wetenschap een legitimerende meerwaarde

heeft erworven ook nog moreel bedenkelijk. Dergelijke als wetenschap gedebiteerde, normatieve uitspraken vermogen weliswaar het gemoed te verwarmen (en zijn dan ook politiek en demagogisch bruikbaar), het verstand verlichten doen zij doorgaans niet. De waarderingsvrijheid - een uitgesproken waarde, die vooral in ideologisch verhitte tijden verdediging behoeft - is daarom het fundament van intellectuele eerlijkheid. Waarderingsvrijheid impliceert de belofte dat men niet de te onderzoeken betekeniswereld middels eigen subjectief aangehangen waarden geweld aan zal doen en dat men niet het publiek waartoe men zich in geschreven of gesproken woorden richt, eigen normatieve en subjectieve opvattingen als "wetenschappelijk gestaafe uitspraken" (dat wil zeggen als "waarheid") aanbiedt. Dit morele en democratische aspect van de waarderingsvrijheid wordt begrijpelijkerwijs door ideologen van allerlei slag steeds weer genegeerd.

Het voorgaande maakt reeds duidelijk dat de waarderingsvrijheidseis steeds in nauwe verbinding gezien moet worden met het kennissociologische feit van de waardegebondenheid van zowel de onderzoekende socioloog als van zijn te onderzoeken object(en). De these van de waardegebondenheid spreekt uit dat zowel het sociologisch subject als het sociologisch object primair cultuurmensen zijn - dat wil zeggen mensen die in een culturele context staan en handelen vanuit een op "subjectiv gemeinter Sinn" gebaseerde betekeniswereld (3).

Nu levert deze waardegebondenheid vele problemen op, welke merkwaardigerwijs noch door Rickert noch door Weber gesignaleerd en geanalyseerd werden. Allereerst schijnen zij beiden niet opgemerkt te hebben dat de waardegebondenheid in eerste instantie niet een "rein logisch-formaler Tatbestand" (Weber, *Wissenschaftslehre*, 1968, S.180) is, doch een kennissociologisch feit. Het heeft zin dit theoretisch nader uit te werken. Voorts is het nooit precies duidelijk of zij nu spreken over de waardegebondenheid van het sociologisch subject, danwel over de waardegebondenheid van het sociologisch object. Bovendien - en dit verbaast niet, als waardegebondenheid primair als een logisch-formeel feit geïnterpreteerd wordt - verwaarlozen Rickert en Weber de historische dimensie van de waardegebondenheid. Zo zou men, wat het laatste betreft, de vraag kunnen stellen met welke waardegebondenheid de socioloog te maken heeft: met gebondenheid aan waarden van een voorbijgane of in ieder geval drastisch veranderde cultuur, danwel met gebondenheid aan eigen contemporaine waarden. Dit is natuurlijk in het geval van de historische sociologie een belangrijk probleem.

Deze vragen geven al aan dat de waardegebondenheid een complex probleem is, dat minstens zoveel aandacht verdient als de problematiek van de zogenaamde waardevrijheid. In dit artikel wordt een poging gedaan om uitgaande van bovenstaande vragen enkele lijnen door de problematiek van de waardegebondenheid te trekken. Een dergelijke onderneming betekent natuurlijk een discussie met Rickert en Weber. Dit zal hier echter alleen im-

pliciet gebeuren. De ruimte van een artikel staat niet toe tot een nauwgezette analyse en interpretatie van beider opvattingen over waardegebondenheid te komen.

Waardegebondenheid als kennissociologisch feit

Tussen waarderingsvrijheid en waardegebondenheid bestaat een belangrijk verschil in ontologische en logische status. In waarderingsvrijheid gaat het om een *methodologische en morele eis*, terwijl waardegebondenheid veeleer gezien moet worden als een *kennissociologisch feit*.

Als methodologische eis is waarderingsvrijheid een norm: uitspraken over de sociaal-culturele werkelijkheid die niet vrij zijn van waarderende, op een subjectief aangehangen betekeniswereld gebaseerde oordelen, mogen en kunnen niet de pretentie hebben wetenschappelijk te zijn. Met andere woorden waarderende oordelen verplaatsen een uitspraak van een wetenschappelijke context naar een wereldbeschouwelijke context. Zij zeggen immers meer over de subjectief aangehangen betekeniswereld van de onderzoeker dan over de subjectief aangehangen betekeniswereld van de onderzochte(n). De waarderingsvrijheid is echter, zoals we al zagen, ook een ethische eis: in een cultuur waarin de wetenschap als werkelijkheidsinterpretatie en als werkelijkheidsverklaring prestige heeft en ook de legitimatiekracht gekregen heeft, die in voor-moderne tijden aan religie en magie was voorbehouden, is het intellectueel oneerlijk niet-waarderingsvrije werkelijkheidsinterpretaties als "wetenschap" aan te bieden (4). Overigens is waarderingsvrijheid ook in een andere dan ethische zin een waarde: de eis van waarderingsvrijheid behelst een bepaalde opvatting aangaande de aard van wetenschap, de relatie tussen wetenschap en werkelijkheid, de maatschappelijke en politieke functies van wetenschap, etc. Kortom, de waarderingsvrijheidseis is een onderdeel van een principieel debat met normatieve, subjectief-beoordelende en waarderende posities. Dit debat behoort tot wat Weber eens noemde de eeuwige, nooit definitief (in de zin van logisch en wetenschappelijk) op te lossen "Streit der Götter". Men zou zich dan ook kunnen afvragen, of het wel zinvol is zich in deze strijd te mengen. Na het voorgaande kan het antwoord slechts luiden: logisch, methodologisch en wetenschappelijk is deze strijd niet erg zinvol en effectief, ethisch, wereldbeschouwelijk en politiek daarentegen kan en mag iemand die zich met wetenschap bezighoudt, zich er niet aan onttrekken.

Wenden wij ons nu van de waarderingsvrijheid tot de waardegebondenheid dan valt direkt op dat de ruimte voor principiële discussies hier veel kleiner is. Voor zover er al sprake is van discussie rond dit thema, kan deze zich in onze huidige samenleving nauwelijks op het niveau van voornoemde "Streit der Götter" afspelen. Evenmin als het in onze huidige samenleving nog zinvol is zich principieel voor of tegen de zwaartekracht uit te spreken, is het zinvol of zinnig zich in onze huidige samenleving principieel voor of tegen de waardegebondenheid

uit te spreken. Het is alleszins denkbaar dat de zwaartekracht inzet wordt voor een principiële debat op het niveau van de "Streit der Götter" in een samenleving die nog geen besef heeft van de premissen en resultaten der natuurwetenschappen. Evenzo is het denkbaar dat waardegebondenheid als fenomeen ontkend of zelfs als waarde fel bestreden wordt door mensen die nog geen enkel besef hebben van de premissen en resultaten der sociale wetenschappen (de kennissociologie op de eerste plaats). Maar gegeven de fysika en gegeven de sociologie mogen we stellen dat zwaartekracht en waardegebondenheid "feiten" zijn die als zodanig niet in een "Streit der Götter" ter discussie gesteld kunnen worden. Hoogstens kan en zal men ook telkens bepaalde analyses van deze feiten methodologisch en theoretisch-inhoudelijk ter discussie stellen.

Wellicht is dit één van de redenen, waarom de waarderingsvrijheid zoveel monden en pennen in beweging heeft kunnen brengen en houden, terwijl de problematiek van de waardegebondenheid doorgaans slechts terloops genoemd wordt. In een tijd namelijk waarin theologisch-dogmatische twistgesprekken en godsdienstoorlogen plaats hebben moeten maken voor politiek-ideologische debatten en daarmee gepaard gaande (doorgaans "koude") oorlogen, kan een nuchter feit als de waardegebondenheid nauwelijks enthousiasme verwekken. Dit is op zichzelf nog positief te waarderen. Ernstiger echter is het dat ook de methodologische en theoretisch-inhoudelijke aspecten van de waardegebondenheidsproblematiek weinig aandacht ontvangen.

Dit is uiteraard niet de plaats om de waardegebondenheid theoretisch-inhoudelijk nader te beschrijven en te verklaren. Dat is de taak van de kennissociologie die wat betreft de waardegebondenheid van de sociologie zich zou moeten ontwikkelen tot een kennissociologie van de sociologie. Enkele aanzetten daartoe zijn reeds te signaleren. (Het zou m.i. een taak moeten zijn van een empirische "reflexieve sociologie".) Voor dit artikel is het voldoende te wijzen op het belangrijke verschil in ontologische en logische status tussen waarderingsvrijheid en waardegebondenheid.

De methodologische functie van de waardegebondenheid

Nu heeft dit verschil in ontologische en logische status uiteraard methodologische implicaties. Wij moeten daarom nu nader stil staan bij de methodologische status van de waardebetrokkenheid. Het gaat namelijk in de waardebetrokkenheid niet alleen om een kennissociologisch feit, doch vooral ook, zoals Rickert en Weber hebben aangetoond, om een methodologisch a priori voor de cultuurwetenschappen. Herhaaldelijk hebben Rickert en Weber (daarin ook door Simmel gevolgd) er op gewezen dat het object van de cultuurwetenschappen bestaat uit een chaotische hoeveelheid van historische processen en sociaal-culturele feiten die nooit in hun totaliteit (dat wil zeggen "volledig") weergegeven en geïnterpreteerd kunnen worden. De historicus en de socioloog, die wij

hier als de belangrijkste representanten van de cultuurwetenschappen nemen, richten zich op het denken, spreken, voelen en handelen van cultuurmensen, dat wil zeggen van mensen die in een historisch gegroeide (traditionele) culturele context leven, waarin zij niet mechanisch, doch gemotiveerd ("subjechtig gemeinter Sinn") vanuit een betekeniswereld ("Sinnzusammenhang") handelen. Om de chaotische hoeveelheid van handelingen, gedachten, betekenissen en beïnvloedingsprocessen *wetenschappelijk te kennen*, moeten de historicus en de socioloog lijnen trekken: het relevante moet van het niet-relevante worden gescheiden. Alleen al daarom kan het kennisdoel van de cultuurwetenschappen nooit zijn een "Abbildung" van de werkelijkheid. Nog in sterkere mate dan de alledaagse kennis, is de wetenschappelijke kennis steeds een "Umbildung" van de ervaringswerkelijkheid.

Deze "Umbildung" ontstaat vooral doordat de historicus en de socioloog het relevante van het niet-relevante scheiden. Daarbij is het natuurlijk van belang te weten, hoe - dat wil zeggen met welk criterium of met welke criteria - zij deze scheiding aanbrengen. Rickert en Weber wijzen hier op de waardegebondenheid. Hoewel het, zoals we verderop zullen zien, niet duidelijk is, of zijn primair denken aan de waardegebondenheid van het onderzoekend subject danwel aan de waardegebondenheid van het te onderzoeken object, kan hier worden vastgesteld dat zij waardegebondenheid *methodologisch* beschouwen als een selectiecriterium: door de waardegebondenheid kunnen de historicus en de socioloog bepaalde aspecten van de te onderzoeken complexe werkelijkheid in de schijnwerpers van hun kennis brengen en weer andere in de duisternis van het niet-relevante laten. In een andere cultuurconstellatie - dat wil zeggen in een cultuurcontext met andere waarden, normen en betekenissen - zullen zij weer andere aspecten van de werkelijkheid belichten, omdat dan andere aspecten relevant worden. Rijkelijk poëtisch heeft Weber dit als volgt uitgedrukt:

"Aber irgendwann wechselt die Farbe: die Bedeutung der unreflektiert verwerteten Gesichtspunkte wird unsicher, der Weg verliert sich in die Dämmerung. Das Licht der grossen Kulturprobleme ist weiter gezogen. Dann rüstet sich auch die Wissenschaft, ihren Standort und ihren Begriffsapparat zu wechseln und aus der Höhe des Gedankens auf den Strom des Geschehens zu blicken." (*Wissenschaftslehre*, 1968, S.214) (5)

Het behoeft eigenlijk geen betoog dat deze waardegebondenheid als selectiecriterium voor het relevante in de werkelijkheid nog niet automatisch inhoudt dat men dan ook noodzakelijkerwijs de werkelijkheid waarderend tegemoet treedt. Het kennis-sociologische feit van de waardegebondenheid heeft niet alleen een andere ontologische status dan de methodologische en ethische eis der waarderingsvrijheid, het heeft vooral ook een andere "psychische lading": men kan zich van de waardegebondenheid onbewust zijn (zoals men van de zwaartekracht onbewust kan blijven), maar men kan hem niet ontlopen (zoals men de zwaartekracht niet kan ontlopen); de waarderingsvrijheid daar-

entegen moet men zichzelf als eis bewust opleggen (zie voetnoot 2) en als men wil kan men hem ontlopen. Om het wat sterk uit te drukken, men moet zich in zekere zin geweld aandoen om zich van waarderingsoordelen met betrekking tot het onderzoeksobject te onthouden. Deze restrictie (één van de peilers van wat ik elders wel "intellectuele ascese" heb genoemd) is te meer van belang (a) omdat het te onderzoeken object in de chaotische werkelijkheid juist op grond van waardebetrokkenheid werd afgebakend en (b) omdat niet alleen het sociologisch object maar ook het sociologisch subject tot een niet-waardevrije cultuurwerkelijkheid behoren.

Men selecteert dus uit de complexe werkelijkheid het onderzoeksobject op grond van waardegebondenheid, maar wanneer de selectie gemaakt is, wanneer het relevante naar voren en het irrelevante op de achtergrond geschoven is en men het object gaat onderzoeken, dient men zich zoveel mogelijk *bewust* van waarderende oordelen te onthouden.

De waardegebondenheid is dus een onmisbare voorwaarde voor wetenschappelijk onderzoek, maar op het moment dat dit onderzoek begint en men tot uitspraken over het in de complexe werkelijkheid afgebakende onderzoeksobject tracht te komen, dient men zoveel mogelijk de drang tot waarden, tot oordelen en veroordelen op grond van subjectief aangehangen waarden, normen en betekenissen, te onderdrukken.

Overigens betekent dit dat men zich terdege bewust moet zijn van de methodologische functie van de waardebetrokkenheid om de eis van waarderingsvrijheid op zijn methodologische mérites te kunnen beoordelen.

De structuur van de waardegebondenheid

Zowel bij Rickert als bij Weber blijft het begrip waardegebondenheid uiterst dubbelzinnig. Een eerste dubbelzinnigheid is het volgende: nu eens spreken zij over waardegebondenheid als een feit (Tatsache, Sachverhalt), dan weer als een methodologische ingreep (in de zin van het betrekken op waarden van de te onderzoeken werkelijkheid). Ik signaleer deze onduidelijkheid, zonder er dieper op in te gaan omdat in de praktijk van het cultuurwetenschappelijk onderzoek het verschil tussen "feit" en "ingreep" niet veel uitmaakt: constateert men dat een object een bepaalde waardebetrokkenheid heeft, dan zal men deze betrokkenheid expliciteren en als selectie criterium gebruiken; betreft men omgekeerd bepaalde waarden op de te onderzoeken werkelijkheid, dan zal men ook een relatie tussen deze waarden en een zich afbakend object leggen.

Belangrijker lijken mij twee andere, reeds in de inleiding vermelde dubbelzinnigheden. Het wordt ten eerste niet altijd duidelijk, of Rickert en Weber nu spreken over de gebondenheid aan waarden van het te onderzoeken object danwel van het onderzoekende subject. Het wordt ten tweede ook niet altijd duidelijk, of er nu sprake is van het leggen van een relatie door het onderzoekende subject tussen het object en de waarden van dit object, danwel tussen het object en de waarden van het on-

derzoekende subject. Deze tweede dubbelzinnigheid wreekt zich m.i. vooral in het geval van de historicus die te maken heeft met objecten die voor een belangrijk deel thans niet meer vi-geren. Hoewel de logische structuur van deze dubbelzinnigheid voor de geschiedwetenschap en de sociologie dezelfde is, zal ik onderwille van de helderheid deze tweede dubbelzinnigheid weergeven met de geschiedwetenschap als voorbeeld voor ogen: het onderzoekend subject kan zijn onderzoeksobject betrekken op de waarden-van-toen, doch ook op de waarden-van-nu.

Deze twee dubbelzinnigheden kunnen als volgt in schema ge-bracht en daarna op overzichtelijke wijze nader toegelicht worden:

	waarden-van-nu	waarden-van-toen
subject	1	2
object	3	4

1. De historicus (subject) selecteert zijn onderzoeksobject vanuit zijn eigen betrokkenheid op de waarden (normen, beteke-nissen) van zijn eigen cultuur. Hij is een cultuurmens met be-paalde (niet geheel individuele en ook niet altijd bewust er-varen) waarden die als selectiecriteria fungeren. Zo zal Hui-zinga in zijn bekende en nog altijd leeswaardige studie over Erasmus zijn onderzoeksobject beschrijven en interpreteren als een voorloper van het moderne humanisme. Dat wil zeggen wat "modern" is in Erasmus staat als relevant op de voorgrond (6).
2. De historicus (subject) zal zijn onderzoeksobject tevens selecteren vanuit zijn eigen betrokkenheid op de waarden van de cultuur, waarin het te onderzoeken object staat. Dat wil zeggen Huizinga betreft zichzelf op de cultuur van de late Mid-deleeuwen en van de vroege Renaissance en selecteert zodoende uit een zeer complexe werkelijkheid wat voor zijn studie van Erasmus relevant is. Alvorens verder te gaan, moeten eerst enkele aanvullende opmer-kingen over deze eerste twee vormen van waardegebondenheid ge-maakt worden. Zo zal het duidelijk zijn dat de tweede vorm van waardegebondenheid alleen mogelijk is op grond van de eerste: wil men zich als historicus op de waarden-van-toen kunnen be-trekken, dan moeten die waarden-van-toen in zekere zin een "ob-ject" worden en dus evenals een onderzoeksobject uit de com-plexe werkelijkheid-van-toen geselecteerd worden, hetgeen weer alleen mogelijk is vanuit een waardegebondenheid ten opzichte van de waarden-van-nu. Dit geldt ook voor de nog te bespreken vormen van waardegebondenheid (3 en 4). Overigens rechtvaar-digt m.i. dit primaat van de eerste vorm van waardegebonden-heid niet het feit dat Rickert en Weber zonder enige nadere nuancering het begrip waardegebondenheid hanteren. Hier liggen toch zeker logisch te onderscheiden verschillen. Zoals gezegd werd, is deze waardegebondenheid een sociologisch feit en geen methodologische en ethische eis. Dit neemt echter

niet weg dat het methodologisch gezien beter is, indien de hier ter discussie staande dubbele waardegebondenheid *bewust* geschiedt. Een dergelijke bewuste waardebetrokkenheid door de historicus en de socioloog, die als het ware aan de eigen historische en sociologische analyse vooraf moet gaan, omdat hij behulpzaam is bij het afbakenen van het te onderzoeken object, wordt door Weber wel *Wertanalyse* genoemd en heb ik zelf (toen nog grotendeels onbekend met de problematiek van de waardebetrokkenheid) "cultuuranalyse" genoemd. In een dergelijke normatieve en dus niet-waarderingsvrije analyse van de cultuur, die ik zelf trachtte op te zetten in mijn *The Abstract Society* (1970) en die men bij Weber slechts impliciet in zijn sociologische werken aantreft, construeert de onderzoeker een waarden-coördinaten-systeem waarmee hij als in een bewuste waardebetrokkenheid in zijn onderzoek het relevante van het niet-relevante kan scheiden en dus zijn onderzoeksobjecten kan afbakenen. Een dergelijke cultuuranalyse blijft normatief (zo men wil: hypothetisch), heeft ook geenszins de status van wetenschappelijke analyse en interpretatie, doch heeft toch ook meer betekenis dan een generaliserende sociale filosofie. Haar methodologische betekenis ligt er juist in dat zij de waardebetrokkenheid formuleert van waaruit de historische en sociologische analyses überhaupt ondernomen kunnen worden. Zij dient niet als een soort aanhangsel nā deze analyses voor te komen, doch moet logisch gezien juist er vóór geplaatst worden. Weber heeft, uit een begrijpelijke angst voor sociale filosofie en metafysica, zich nooit aan een expliciete *Wertanalyse* gewaagd. Nu moeten anderen die uit zijn werk reconstrueren (vgl. Mitzman, Beetham, Mommsen) (7).

Tenslotte nog een laatste opmerking bij deze eerste twee vormen van waardegebondenheid. Waardebetrokkenheid wordt hier steeds gezien als een methodologisch onontbeerlijke "Vorarbeit" voor historische en sociologische analyses. Men kan de waardebetrokkenheid echter ook methodologisch mobiliseren als een cultuurwetenschappelijke interpretatietechniek. We spreken dan van *hermeneutiek*. Een nadere bespreking van de hermeneutische methode, die hier niet plaats kan vinden, zou zich in eerste instantie moeten richten op het verschil in de opvatting van *Verstehen* bij Dilthey en Weber.

We keren nu terug tot ons schema en bespreken de nog twee resterende vormen van waardegebondenheid.

3. Deze vorm van waardebetrokkenheid is in het geval van de geschiedwetenschap een logische mogelijkheid die evenwel in de praktijk van het historische onderzoek irreëel moet blijven. Dat wil zeggen als in een science fiction kan hij slechts gedacht worden. Hoogstens zou men kunnen constateren dat in een man als Erasmus reeds waarden een rol hebben gespeeld die thans tenvolle zijn uitgekristalliseerd. Een echte waardegebondenheid met betrekking tot deze waarden-van-nu kan er echter bij hem realiter niet hebben bestaan om de eenvoudige reden dat deze toen nog niet waren uitgekristalliseerd.

4. De te onderzoeken objecten zullen al dan niet bewust zelf ook op de waarden van hun cultuur betrokken zijn geweest. Deze waardegebondenheid zal niet alleen als object bestudeerd moeten worden (een historische cultuuranalyse dus), doch zal ook mede als selectie criterium fungeren. Huizinga bijvoorbeeld geeft weer, hoezeer Erasmus in zijn denken en doen door de waarden van zijn tijd (zowel positief als negatief) beïnvloed werd. Hij gebruikte deze waardegebondenheid van Erasmus methodisch bij het schrijven van zijn boek. In de terminologie van Weber en toegepast op diens "verstehende" sociologie kan men zeggen dat het hier gaat om de "subjektief gemeenter Sinn" die niet alleen door de socioloog geanalyseerd moet worden, doch tevens voor hem als baken fungeert om vast te kunnen stellen wat "sociologisch relevant" is.

Samenvattend kunnen we stellen dat de historicus (of de socioloog) uit de complexe historische en cultureel-maatschappelijke werkelijkheid middels selectie zijn onderzoeksobjecten afbakt. Hij is tot een dergelijke selectie in staat (a) omdat hij zelf tot een cultuur behoort en als cultuurmens al dan niet bewust het relevante van het niet-relevante kan scheiden, (b) omdat zijn onderzoeksobjecten ook cultuurmens zijn die al dan niet bewust zichzelf op hun eigen contemporaine waarden (normen en betekenissen) betrekken, (c) omdat hij als cultuurmens in staat is zichzelf op deze waarden, die zich in een "subjektief gemeenter Sinn" uitdrukken, te betrekken - waarbij het logisch gezien onbelangrijk is, of de desbetreffende waarden in het heden danwel in het verleden vigeren (8). Het moet tenslotte nogmaals gezegd worden dat de eerste vorm van waardegebondenheid een primaat heeft: "subjektief gemeenter Sinn" van het onderzoeksobject (3) zal eerst op grond van 1 afgebakend moeten worden om vervolgens als selectie criterium te kunnen fungeren; evenzo zal ook de betrokkenheid op de waarden-van-toen bij de historicus of socioloog eerst zinvol kunnen plaatsvinden, nadat hij zich bewust is geworden van zijn betrokkenheid op de waarden-van-nu. Toch neemt deze hiërarchie niet weg dat ook in de vormen 2 en 3 de waardegebondenheid methodologisch als selectie criterium zal fungeren. Daarom is het zaak 2 en 3 nauwkeurig van 1 te onderscheiden.

Betrokkenheid op wetenschap als waarde

Nu wordt de in het schema onder 1 gerangschikte waardegebondenheid nog gecompliceerder door het feit dat de cultuurwetenschappelijke onderzoeker zich niet alleen betreft op de algemene cultuurwaarden van zijn samenleving, doch vooral ook meer specifiek op de wetenschap als westerse cultuurwaarde. Hoe men zich ook wetenschapstheoretisch opstelt, vaststaat dat de wetenschap zich in de westerse cultuurwereld - en als moderniseringsfactor ook toenemend mondiaal - ontwikkeld heeft tot een invloedrijk *instituut*. Sedert Bruno en Galilei zijn wij van mening dat het waard is om voor de wetenschap te leven en te strijden - al zullen met Galilei de meesten van ons niet be-

reid zijn er voor te sterven. Wij besteden ook een aanzienlijk deel van ons nationale budget aan dit instituut.

Zoals ieder instituut, wordt ook de wetenschap gewaardeerd en is hij in die zin een voortdurende inzet voor normatieve (wereldbeschouwelijke, politieke) discussies en debatten. Wat de natuurwetenschap betreft werd in de tijd van Galilei al met schrik geconstateerd dat het door de kerk geaccepteerde geocentrische wereldbeeld plaats moest maken voor een heliocentrische astronomie. De in de moderne tijd veel verwaarloosde (en ook wel weggehoonde) ethische verontrusting van de kerk met betrekking tot de opkomst van de natuurwetenschap, trekt sedert de opkomst van de kernfysica weer enigszins de aandacht (9).

Nu gaat het in dit voorbeeld, dat uiteraard met andere kan worden uitgebreid (vgl. de discussies rond de eugenetika in de biologie, of rond het Project Camelot in de sociale wetenschappen (10)), in eerste instantie om het gebruik van wetenschap en de uitwerking daarvan op mens en maatschappij. Het instituut wetenschap is hier duidelijk de inzet voor een principieel debat van waarden - een echte "Streit der Götter" die niet wetenschappelijk kan worden beslecht.

Ook op een ander, wellicht minder verheven niveau kan dit instituut inzet worden voor een waardendebat. Tot voor kort betekende een wetenschappelijke opleiding een verhoogde kans voor opwaartse sociale mobiliteit. Wie "hoger op" wilde, of het maatschappelijk niveau van de academisch gevormde ouder(s) wilde behouden, ging studeren. Voor velen (zometer de meesten) had wetenschap niet zozeer een intrinsieke waarde ("het speuren naar Waarheid" bijvoorbeeld) doch een extrinsieke: wetenschap als middel voor opwaartse sociale mobiliteit. Deze waarde wordt weer inzet voor een principieel debat op het moment dat men dan ook eist dat iedereen gelijke kansen op de toegang tot de universiteit dient te hebben. Op weer een ander niveau liggen de diverse opvattingen, die de beoefenaren van de wetenschap er over de wetenschap zelf op na houden. Laten wij ons onderwille van de overzichtelijkheid tot de sociale wetenschappen beperken (die overigens voor ons onderwerp interessanter zijn dan de natuurwetenschappen, juist omdat hier de opvattingen over wetenschap zo veelvormig zijn en zo uiteenlopen).

Zo droomde Comte van een door "sociologen" op wetenschappelijke wijze geregeerde maatschappij: na religie en metafysika is de mensheid tot het stadium van de wetenschap geëvolueerd. Deze wetenschap is hiërarchisch geleed met in de top de "wetenschap van de maatschappij", dat wil zeggen "sociologie". Comte's nazaten - onderling nogal verdeeld en niet erg adequaat als (neo-)positivisten aangeduid - menen dat een methodisch-technisch uitgeruste maatschappijwetenschap tot intersubjectief ware kennis van "de empirie" kan geraken en dat middels deze betrouwbare (want "exacte") kennis de maatschappij op juiste wijze gestuurd en bestuurd kan worden. De volgelingen van Marx - in hun geloof in "objectieve" kennis van de "objec-

tieve" werkelijkheid der productiekrachten en productieverhoudingen niet minder positivistisch - zijn er van overtuigd dat het dialectisch materialisme de "juiste" theorie van de werkelijkheid en de geschiedenis is. Max Weber ontwikkelde in navolging van o.a. Heinrich Rickert een neo-kantiaanse opvatting over wetenschap en werkelijkheid, waarin niet zozeer de categorieën "waarheid" en "objectiviteit" als wel "mogelijkheid" en "relativiteit" centraal stonden. Bovendien kon hij - anders dan Comte en Marx (en hun nazaten) - de wetenschap niet opvatten als een met de religie concurrerende werkelijkheidsinterpretatie en heilsleer. Voor hem was wetenschap een beroep waarvoor men zich wel met passie moest inzetten, maar waarmee men toch niet de belangrijke vragen van het leven (zoals de vragen naar objectieve waarheid, naar objectieve zin, naar de betekenis van leven en dood, etc.) kon beantwoorden.

Met andere woorden, wetenschap (in ons voorbeeld: sociologie) is een waarde, waarover gediscussieerd wordt, waarvoor zondig gestreden wordt, waaraan waardeoordelen en waarderungen gekoppeld worden. Zoals de zogenaamde waardevrijheidsdebatten aantonen, vormen deze waarderungen en hun posities een onderdeel van een "Streit der Götter", die wetenschappelijk niet opgelost kan worden. In deze strijd neemt men als wetenschapsbeoefenaar (al dan niet bewust) een positie in, die niet wetenschappelijk te funderen is.

Welnu, het innemen van een positie in de "Streit der Götter" aangaande de wetenschapsopvattingen is een waardebetrokkenheid die in ons schema onder 1 gerangschikt moet worden. Met name in het geval van de sociale wetenschappen, compliceert deze betrokkenheid op wetenschap-als-waarde de onderhavige problematiek van waardegebondenheid en waarderingsvrijheid zeer. Indien men zich hem niet bewust maakt, zal hij de discussies rond deze problematiek noodzakelijkerwijs vertroebelen.

In deze context moeten we tenslotte nog terugkeren tot de waarderingsvrijheid. De eis om zich voor de duur van het wetenschappelijk onderzoek te onthouden van (positief danwel negatief) waarderende oordelen over het te onderzoeken object en diens waarden behelst natuurlijk een normatieve wetenschapsopvatting en is in die zin onderdeel van de betrokkenheid op de wetenschap als cultuurwaarde aan de kant van de desbetreffende socioloog. Dat wil zeggen, waarderingsvrijheid is primair een levensbeschouwelijk aangehangen waarde, waarop de wetenschapsbeoefenaar positief danwel afwijzend betrokken is. Deze eis ligt dan ook strikt genomen niet in de sfeer van de formele logica, doch daarvóór in het gebied van de levensbeschouwelijke waardenstrijd. Wie zich uitspreekt voor de eis van waarderingsvrijheid, doet dit omdat hij meent hiermee uiteindelijk de democratie te dienen. Hij schoolt immers zichzelf om eerst te luisteren naar waarden en normen, waarmee hij het eventueel in het geheel niet eens is, alvorens een oordeel over hen uit te spreken.

Kiezen voor of tegen de waarderingsvrijheid is daarom logisch gezien een petitio principii die men eventueel achteraf logisch en methodologisch kan onderbouwen, die men vooral ook levensbeschouwelijk en eventueel politiek zal willen verdedigen, die men echter nooit als "logisch waar" en "ethisch juist" kan bewijzen. In dit licht bezien bestaat het overgrote deel van de zogenaamde waarde-vrijheidsdebatten uit onnodig rumoer: veel ruis, weinig informatie.

AANTEKENINGEN

1. In deze formulering worden twee zaken geaccentueerd die in dit artikel niet nader besproken kunnen worden: (a) de noodzaak om de cultuurwetenschappen methodologisch van de natuurwetenschappen te onderscheiden; (b) de noodzaak om wetenschap als een beroep met een partiële duur te onderscheiden van wereldbeschouwing (of: levensbeschouwing) als een houding die de mens qua tijd en inzet *geheel* in beslag neemt.
2. Indien men de mens wijsgerig-anthropologisch omschrijft als een waarderend en betekenisgevend wezen, dan moet men de eis van waarderingsvrijheid inderdaad beschouwen als een restrictie van de menselijke natuur - nog het beste met de ascese te vergelijken. Vooral in deze zin is wetenschap - anders dan religie, magie en wereldbeschouwing - onnatuurlijk. Men moet dan ook de eis van waarderingsvrijheid filosofie-historisch zien in de spanning tussen geloof en rede, alsook in de spanning tussen natuur en rede.
3. Deze formulering is sterk weberiaans. Rickert heeft anders dan Weber steeds nadruk gelegd op het "objectieve" (in de zin van metafysische) karakter van de waarden. Op dit verschil tussen Weber en Rickert, dat vergelijkbaar is met het verschil tussen Weber en Simmel, kunnen we hier uiteraard niet verder ingaan.
4. Wellicht ten overvloede zij er op gewezen dat dit niet betekent dat niet-waarderingsvrije werkelijkheidsinterpretaties onbelangrijk of zelfs wetenschappelijk onnodig zouden zijn. Verderop in dit artikel zal ik proberen aan te tonen dat het tegendeel juist het geval is.
5. Deze kaleidoscopische wetenschapsopvatting verschilt in belangrijke mate van een meer evolutionaire alsook van een meer paradigmatische-revolutionaire wetenschapsopvatting. In het bekende debat tussen Popper en Kuhn zou Weber een interessante en aparte plaats in kunnen nemen.
6. J. Huizinga, *Erasmus*, Tjeenk Willink, Haarlem 1936.
7. Voor Huizinga's cultuuranalyse kan verwezen worden naar zijn omstreken *In de Schaduwen van Morgen*, 1939. Belangrijke cultuuranalyses in de traditie van de sociologie zijn m.i.: G. Simmel, *Philosophie des Geldes* 1900; K. Mannheim, *Man and Society in an Age of Reconstruction*, 1940; T. Geiger, *Demokratie ohne Dogma*, 1950; A. Gehlen, *Die Seele im technischen Zeitalter*, 1957.
8. De uitspraken a, b en c geven aan dat een ontologie van de sociale werkelijkheid een voorwaarde is voor een methodologie van de cultuurwetenschappen. Naar mijn mening vormen de Europese wijsgerige anthropologie (Plessner, Gehlen), het Amerikaanse symbolische interactionisme (Mead, Thomas, Blumer) en de fenomenologie (Schutz, Berger-Luckmann) belangrijke bouwstenen voor een dergelijke ontologie.

9. Vgl. F.Wagner, *Die Wissenschaft und die gefährdete Welt. Eine Wissenssoziologie der Atomphysik*, München 1964. Hoewel het argument van Wagner veel te normatief is om een sociologische analyse van de onderhavige problematiek te kunnen zijn (het werd meer een sociale ethiek van de wetenschap), biedt deze studie buitengewoon interessant materiaal, met name ook uit de tijd van Galilei.
10. Methodologisch interessant is in dit verband F.van Heek, *Actieve Euthanasie als Sociologisch Probleem*, Meppel 1975. Meer dan een sociologische analyse van de onderhavige problematiek, werd het een pleidooi voor een vorm van "zachte dood" op wens van een patiënt in het laatste stadium van een ongeneeslijke ziekte. Persoonlijk twijfelde ik ten aanzien van de wenselijkheid van een legalisering van actieve euthanasie. Van Heeks sympathieke argumentatie op grond van o.a. het argument van menselijke waardigheid heeft mij wel overtuigd. Hij heeft mij echter niet duidelijk kunnen maken in welk opzicht we hier met een *sociologisch* probleem te maken hebben, temeer niet daar hij de mogelijke sociologische benaderingswijzen (systeemsociologie, frictie-sociologie, conflict-sociologie, emancipatorische sociologie en fenomenologische sociologie) ook weer normatief (in het geval van de systeembenadering uitgesproken wereldbeschouwelijk) interpreteert.